

ХУДОЖНЄ ВІДОБРАЖЕННЯ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ ЛЮДЕЙ У ФРЕЙМАХ "ПРИРОДА" І "ЛЮДИНА" В РОМАНІ ТОМАСА ГАРДІ "ТЕСС З РОДИНИ Д'ЕРБЕРВІЛЛІВ"

У статті проаналізовано фрейми на позначення повсякденного життя людей в Англії XIX ст. Розглянуто вплив лексичних одиниць фреймів "Природа" і "Людина" на формування фрейму "Побут" у художньому дискурсі. Досліджено інтеграційні властивості фреймів, виявлено явище первинної та вторинної імпліцитності всередині фреймових структур.

Сучасний стан лінгвістичних досліджень вимагає комплексного підходу до вивчення різних мовних явищ. Особливо важливою виявляється взаємодія комунікативної, когнітивної та антропоцентричної парадигм. У кожній з них склалася власна галузь дослідження, визначились цілі, виявилися особливі проблеми й моделі їх реалізації.

Враховуючи важливість кожної з цих методологічних парадигм, особлива увага в роботі приділятиметься когнітивному підходу, зокрема теорії фреймів. Значущість когнітивного підходу пояснюється його винятковою роллю для адекватної інтерпретації дискурсу, оскільки цей процес передбачає вихід за межі дискурсу, залучення фонових знань.

Варто наголосити, що за останні роки спостерігаємо зростаючий інтерес науковців до процесів формування, існування та передачі людських знань. Основою нових досліджень в цій галузі є положення про те, що знання значень слів є лише складовою енциклопедичного знання про той чи інший об'єкт [1; 2; 3].

Думка, що знання наявне в людській пам'яті у формі комплексно структурованих сукупностей, була дуже швидко акцептована й набула популярності в психології, інформатиці, а згодом у лінгвістиці. Однією з таких моделей репрезентації знань вважається **фрейм**. Існує чимало визначень цього терміна та величезна кількість концепцій, споріднених із теорією фреймів. Проте всі вони характеризуються високим ступенем гетерогенності. Так, на думку М. Мінського, фрейм – це структура даних для представлення стереотипної ситуації; сполучення питань, на які потрібно дати відповіді щодо гіпотетичної ситуації. [4: 360]. Ч. Філмор розглядає ці когнітивні структури як об'єднані в систему певні схеми чи конструкти понять або термінів, чия структура накладається на деякі аспекти людського досвіду і які можуть містити елементи, що є одночасно частинами інших таких конструктів [5: 123]. Ю. Чарняк зазначає, що фрейм являє собою корпус інформації з певної теми, в якому має місце переплетення фактів і який характеризується цілісністю [6: 362], а ван Дейк розуміє під фреймами стереотипні ситуації (інтерації), які фіксують вчинки учасників, що діють на основі соціальних установок. На думку вченого, вони позначають загальну структуру комплексних концептуальних одиниць, таких як ситуації чи епізоди [7: 27]. Інший дослідник, Роберт-Ален де Богранд, вважає, що фрейми – це глобальні зразки, які містять загальні знання про певний центральний концепт [8: 90].

Як бачимо, дослідники не однотайні у визначенні центрального поняття – фрейму. Слід також відмітити, що крім такої різноманітності ці моделі представляють з одного боку суто лінгвістичні вирази, а з іншого описують феномени немовного характеру. А відтак ряд проблем залишаються відкритими і потребують глибшого вивчення, особливо ті, що стосуються фреймової організації літературно-художніх творів.

Актуальність дослідження зумовлена зростанням когнітивно-дискурсного потенціалу фреймових структур у різноманітних текстах.

Мета дослідження – дискурсна репрезентація фреймів на позначення побуту через використання лексичних елементів фреймів "Природа" та "Людина".

Під **фреймом** у літературно-художньому дискурсі ми розуміємо сукупність лексичних одиниць, об'єднаних навколо певної тематики. Дослідження фреймової лексики на позначення повсякденного життя людей у творчості англійського письменника Томаса Гарді здійснюємо, розглядаючи фрейм "Побут" як "загальний уклад життя, сукупність звичаїв, властивих якому-небудь народові, певній соціальній групі і т. ін." [9: 805].

Фрейм "Побут" представлений поєднанням концептів, що стосуються як фрейму "Природа", так і фрейму "Людина. Показовими є приклади, в яких переважають елементи так званої **подвійної семантики**, тобто які за походженням належать до фрейму "Природа", але які, однак, увійшли в життя людини настільки, що втратили свій самостійний статус і перетворились на компоненти побуту.

Мова йде, передусім, про свійських тварин. Приклади із представниками цієї "природничо-побутової" категорії фрейму "Побут" прослідковуємо на протязі усього твору. Так, розглянемо вираз *the hens laid their eggs* (*кури неслися*). Цей приклад приваблює простотою структури і типовістю представлення зазначеного фрейму. Адже важко уявити собі сільський побут Англії XIX ст. без домашньої птиці. *Hens* та *cocks* – безумовні атрибути життя селян. Описуючи їхній побут, автор, зрозуміло, не конкретизує порід курей, а називає їх в загальноприйнятих термінах або використовуючи узагальнююче слово *fowls*: "*The community of fowls [...] made its headquarters in an old thatched cottage*" [10: 68].

На особливу увагу заслуговує зображення побутової сцени збирання селянами врожаю, в якій беруть участь несвійські, тобто дикі, тваринки: "*Rabbits, hares, snakes, rats, mice retreated [...] unaware of the ephemeral nature of their refuge and of the doom that awaited them later in the day when, their covert shrinking to a more and more*

horrible narrowness, [...] they were every one put to death by the sticks and stones of the harvesters". (Кролики, зайці, змії, щурі, миші відступали далі, не підозрюючи, наскільки ефемерним їхнє сховище і яка доля їх чекає до кінця дня, коли жахливо маленьким буде залишений їм куточок і жєнці переб'ють всїх звїркїв палками і камінням) [10: 110]. Ключовим елементом фрейму "Побут" у цїй ситуації виступає іменник *harvesters*, який експліцитно належить до фрейму "Людина", а імпліцитно до фрейму "Природа" – через семантику кореня *harvest* (*врожай*), що, безперечно, має відношення до рослинного світу.

Зображення врожаю – сезонна діяльність, а відтак "входження" таких тварин, як кролики, зайці, змії та ін. у побут людини – епізодичне, а подекуди й фрагментарне, явище. Однак трапляються й такі представники дикого світу природи, які з певною частотністю пересікаються з життям людини. До них належать, зокрема, равлики (*snails*), слизняки (*slugs*) та некультивовані (дикоростучі) рослини, як зозулинець плямистий (*cuckoo-spittle*) і чортополох (*thistle*). Це видно з прикладу, в якому описується прогулянка Тесс по саду на мизі, де вона познайомилась із Енджелом Клером – сином місцевого священика. Закохавшись у цього чоловіка, Тесс часто приходила сюди, щоб побути наодинці з собою і спробувати знайти серед природи відповіді на питання, які не давали їй спокою: "*She went stealthily as a cat through this profusion of growth, gathering cuckoo-spittle on her skirts, cracking snails that were underfoot, staining her hands with thistle-milk and slug-slime, and rubbing off upon her naked arms sticky blights which, though snow-white on the apple-tree trunks, made madder stains on her skin*". (Тесс підкрадалась по цих заростях, немов кішка, вимажуючи спідницю в "зозулиню плямистого", роздавлюючи равликів, які попадались під ноги, плямуючи руки соком чортополоху і слиззю слизняків, стираючи голими руками липку плісняву з деревних стволів, яка була білосніжна на яблунях, але залишала яскраво-червоні плями на шкїрі) [10: 158]. Ядерними елементами опису саду є лексичні одиниці, які належать терміналу "Рослина" фрейму "Природа" – *grass* (*трава*) та *weeds* (*бур'яни*): "*The outskirts of the garden in which Tess found herself had been left uncultivated for some years, and was now damp and rank with juicy grass which sent up mists of pollen at a touch; and with tall blooming weeds emitting offensive smells – weeds whose red and yellow and purple hues formed a polychrome as dazzling as that of cultivated flowers*". (Дальній кінець саду, де знаходилась Тесс, за останні роки залишався занедбаним; тут було вогко від густої соковитої трави, над якою від найменшого дотику піднімались хмарки пилу; тут цвіли високі бур'яни, поширюючи різкий аромат, і ці червоні, жовті і пурпурові квітки утворювали таку ж яскраву барвисту гамму, як садові квітки) [10: 158]. І хоча цих рослин ми відносимо до дикоростучих (*uncultivated*), їхня краса, передана через колоративну лексику (*red, yellow, purple*) та прикметники *juicy, blooming, dazzling*, які виступають інтенсифікаторами цієї краси, не поступається справжнім садовим (*cultivated*) квіткам, на чому наголошує і сам автор.

Таким чином, світ дикої природи також може бути частиною людського побуту. Навіть деякі комахи стали атрибутом повсякденного життя людини. Зокрема, мухи: "*The flies in the kitchen were lazy, teasing, and familiar, crawling about in unwonted places, on the floor, into drawers, and over the backs of the milkmaids' hands. Conversations were concerning sunstroke*". (В кухні мухи, ліниві, надокучливі, безцеремонні, з'являлись в найнесподіваніших місцях, повзали по підлозі, забиралися в ящики, сідали на руки доярок) [10: 190]. Цей опис носить негативне забарвлення і вербалізується шляхом використання прикметників непривабливого змісту (*lazy, teasing, familiar*). Йому протиставляється приклад з метеликами: "*The gauzy skirts had brushed up from the grass innumerable flies and butterflies which, unable to escape, remained caged in the transparent*". (Подолі легеньких суконь змахували з трави численних комашок і метеликів, які, не знаходячи виходу, забились в складки прозорої матерії) [10: 183]. Метелики, на противагу мухам, пересікаються з людським життям ненав'язливо, мимо своєї волі; і якщо у першому випадку поєднання муха (фрейм "Природа") – кухня (фрейм "Людина") є звичною, то у другому – метелик – сукня – швидше як виняток, який, як і в прикладі про кроликів, зайців й польових мишей, носить епізодичний характер. Мимовільне пересікання життєвих доріг тварини й людини викликане у даному випадку непередбачуваними життєвими обставинами, а не потребами паразитувати, на відміну від, скажімо, мух, хатніх мишей та щурів.

Характерним є зображення взаємозв'язку людини і природи в побуті, де виражається вплив останньої на людську діяльність: "*The hot weather of July had crept upon them unawares, and the atmosphere of the flat vale hung heavy as an opiate over the dairy-folk, the cows, and the trees. Hot steaming rains fell frequently, making the grass where the cows fed yet more rank, and hindering the late haymaking in the other meads*". (Непомітно до них підкрався жаркий липень, і повітря долини, важке, мов насичене дурманом, нависло над мизою, худобою і деревами. Часто випадали теплі дощі, які затримували збирання сіна на лугах, і ще буйнішою ставала трава на пасовищах, де паслись корови) [10: 181]. Проте це не просто картинка пейзажу у певний сезон року ("жаркий липень"), а й відображення залежності людини від погодних умов природи, і ця залежність є типовою й неодмінною складовою побуту, вираженого через лексему *haymaking* (збирання врожаю) – елемент терміналу "Повсякденна діяльність" фрейму "Людина".

Погодні явища, зокрема, погодні умови не обов'язково відбиваються на житті та діяльності людей. Так, наступний приклад описує зміну погоди без наслідків для людини: "*With the departure of the sun the calm mood of the winter day changed. Out of doors there began noises as of silk smartly rubbed; the restful dead leaves of the preceding autumn were stirred to irritated resurrection, and whirled about unwillingly, and tapped against the shutters. It soon began to rain*". (Після заходу сонця спокій зимового вечора був порушений. За дверима почувся шум, який нагадував шелест жорсткого шовку; сухе листя, яке з осені лежало на землі, закружляло у вихорі і затарабанило у ставні. Незабаром пішов дощ) [10: 278]. Лейтмотивним тут виступає елемент терміналу

"Природне явище": *began to rain*. Причому про зміну погоди йдеться спочатку не прямо, а з використанням метафоричних зворотів: *departure of the sun*, *the calm mood of the winter day*. Крім того, присутнє образне порівняння "природничого" елемента – *leaves* (листя) з артефактом (творінням людини) – *silk* (шовк), що свідчить про активну міжфреймову взаємодію, яка відбувається у свідомості автора в процесі написання ним твору. Ця взаємодія проектується на сторінки роману й експлікується за рахунок лексичної одиниці *shutters* (ставні) – єдиного (не беручи до уваги слова *silk* (шовк)) у даному описі елемента фрейму "Людина", який у комплексі з "природничими" одиницями (*sun, winter, leaves, autumn, rain*) відносить усю структуру до фрейму "Побут".

Слід зауважити той факт, що фрейм "Побут" може бути вираженим не лише лексикою, що належить фреймам "Природа" і / або "Людина". Мало того, ці елементи взагалі можуть бути відсутніми, а сам фрейм бути представленим через одиницю, що позначає предмет, який має лише непряме відношення до природи. Так, коли ми читаємо, що *"the stables, partly screened by Austrian pines and evergreen oaks were [...] dignified"* (*стаїні, обсажені австрійськими соснами і вічнозеленими дубами, були величні*), не виникає сумнівів щодо "побутовості" цієї сцени. Її елементи терміналу "Рослина" (*pinеs, oaks*), присутні в цьому висловлюванні, не відіграють такої вагомості ролі в сприйнятті й внутрішньому (через свідомість) віднесенні даної структури до фрейму "Побут", як це відбувається завдяки лексичній одиниці *stables* (*стаїні*). Це об'єкти, що імпліцитно (через фонові знання реципієнта), співвідносяться із свійськими тваринами – кіньми. На основі цього маємо підстави констатувати існування **первинної імпліцитності** у фреймовій структурі, з якої випливає також **вторинна імпліцитність**; вона забезпечується саме через "свійський" характер тварини, який, завдяки внутрішнім міжфреймовим зв'язкам, що мають місце у свідомості людини, дає підстави відносити дану структуру до категорії "Побут", адже тварина, що живе поряд і для людини, є частиною її повсякденного життя.

Заслугує на увагу також приклад, в якому ключовими є термінальні елементи, що належать слоту "Некультивована рослина" фрейму "Природа": *"It was Christmas Eve, with its loads of holly and mistletoe"*. (*Був переддень Різдва – скрізь було видно гілки гостролиста та омели*) [10: 264]. Незважаючи на статус дикорослих рослин *holly* та *mistletoe* становлять, однак, частину людської традиції (в цьому випадку, прикрашати на Різдво своє помешкання), перетворившись, таким чином, на важливий елемент побуту.

Цікавими є випадки сполучення різних термінальних елементів у межах одного фрейму. Таке явище ми кваліфікуємо як **внутріфреймову поліінтеграцію**. Так, наступний приклад виявляє поєднання в межах фрейму "Побут" найрізноманітніших лексичних одиниць: *"The rains having passed the uplands were dry. [...] The cows jumped wildly over the barton-gate, maddened by the gad-fly. [...] In the dairy-garden the black-birds and thrushes crept about under the currant-bushes rather in the manner of quadrupeds than of winged creatures. [...] Conversations were concerning sunstroke"*. (*Минули дощі, і в передгір'ях наступила засуха. Корови, виснажені оводами, перестрибували через огорожу загону. В садку дрозди забивались під кущі смородини, на зразок швидше чотириногих, ніж пернатих створінь. Розмови велися переважно по сонячні удару*) [10: 190].

Така комбінація "природничих" концептів надає розповіді особливого колориту й насиченості. Про це свідчить також опис сільської місцевості: *"Westward, the wiry boughs of the bare thorn hedge which formed the boundary of the field rose against the pale opalescence of the lower sky. Above Jupiter hung like a full-blown jonquil, so bright as almost to throw a shade. A few small nondescript stars were appearing elsewhere. In the distance a dog barked, and wheels occasionally rattled along the dry road"*. (*На заході у світлому опаловому низькому небі вимальовувались схожі на дрім гілки оголеного колючого живоплоту. Зверху сяяв Юпітер, мов жовтий нарцис, такий яскравий, що, здавалось, відкидав тінь. Загорялись інші невідомі зірки. Вдалині гавкала собака, по сухій дорозі стукали колеса*) [10: 444]. Термінальні елементи фрейму "Природа" – *thorn hedge* (термінал "Рослина"), *dog* (термінал "Тварина"), *sky, Jupiter, stars* (термінал "Небесні світила") в комплексі створюють неповторну картину спокійного нічного пейзажу, і лише вираз *wheels occasionally rattled along the dry road* виявляє присутність людини серед природи у цю пізню годину, а артефакт *wheels* відносить всю структуру до категорії "Побут". Привертає увагу використання природничого елемента *jonquil* (термінал "Рослина") в якості порівняння для іншого "природничого" елемента – *Jupiter*, що надає опису урочистості й краси, які підсилюються ще й завдяки означенню *full-blown*.

Типовим є зображення періоду дня влітку, коли все довкола поринає під впливом спеки у дрімоту: *"Sustained snores came from the cart-house, where some of the men were lying down; the grunt and squeal of sweltering pigs arose from the still further distance. The large-leaved rhubarb and cabbage plants slept too, their broad limp surfaces hanging in the sun like half-close umbrellas"*. (Із сараю, де стояли візки, долидало неголосне хрюпіння, там спав хтось із батраків, а вдалині роздавалось хрюкання і вереск свиней, виснажених спекою. Широколистий ревінь і капуста також поринули в дрімоту, їхнє велике листя мляво обвисло на осонні, немов напівзакриті парасольки) [10: 217]. Типовість й образність тут досягаються завдяки добору відповідної "побутової" лексики: *cart-house* як неодмінний атрибут сільського побуту; одиниці фрейму "Природа", що позначають домашніх тварин: *pigs* та культивовані рослини: *rhubarb, cabbage plants*.

Таким чином, поєднання лексичних одиниць різних терміналів фрейму "Природа" з ядерним елементом фрейму "Людина" свідчить про **інтеграційні властивості** всередині фреймової структури, завдяки чому постає цілісна картина єднання усього живого, усього, що належить природі та живе за її законами.

Отже, основна роль у формуванні фреймів, які позначають повсякденне життя людей, належить елементам, що входять до складу фреймів "Природа" і "Людина". Проблема висвітлення побуту через використання

лексики зазначених фреймів тісно пов'язана з представленням екологічної проблематики, що може бути предметом для подальших розвідок у напрямку дослідження фреймових структур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Putnam, Hilary. The Meaning of Meaning // Language, Mind and Knowledge / Ed. K. Gunderson. – Minnesota Studies in the Philosophy of Science. – 1975. – Vol. VII. – P. 131-193.
2. Fillmore, Charles J. Lexical Semantics and the Text Semantics // New Directions in Linguistics and Semiotics / Ed. J.E. Copeland. – Amsterdam, 1984. – P. 123-147.
3. Lutzeier, Peter Rolf. Wort und Feld. Die semantische Struktur des Lexikons // Handbuch der Lexikologie / Ed. C. Schwarze, D. Wunderlich. – Königstein, 1985. – S. 103-133.
4. Minsky, Marvin. Frame-System Theory // Thinking / Ed. P. Johnson-Laird, P.C. Wason. – Cambridge: Mass, 1977. – P. 355-376.
5. Fillmore, Charles J. An Alternative to Checklist Theories of Meaning // Proceedings of the First Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society. – Berkeley, 1975. – P. 123-131.
6. Charniak, Eugene. A Framed Painting: the Representation of a Common Sense Knowledge Fragment // Cognitive Science. – University of Texas at Austin, 1977. – № 1. – P. 355-394.
7. Dijk, Teun A. van. Semantic Macrostructures and Knowledge Frames in Discourse Comprehension // Cognitive Processes in Comprehension / M.A. Just, P.A. Carpenter. – Hillsdale, 1977. – P. 3-32.
8. Beaugrande, Robert-Alain de, Dressler Wolfgang Ulrich. Einführung in die Textlinguistik. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1981. – 290 S.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТ "Перун", 2003. – 1440 с.
10. Hardy, Thomas. Tess of the D'Urbervilles. – London: Penguin Books, 1994. – 508 p.

Матеріал надійшов до редакції 5.04.2006 р.

Козак С.В. Художественное изображение повседневной жизни людей во фреймах "Природа" и "Человек" в романе Томаса Гарди "Тэсс из рода Д'Эрбервиллей".

Статья посвящена анализу фрейма на обозначение повседневной жизни людей в Англии XIX в. Рассматривается влияние лексических единиц фреймов "Природа" и "Человек" на формирование фрейма "Повседневная жизнь" в художественном дискурсе. Исследуются интеграционные свойства фреймов, обнаружено явление первичной и вторичной имплицитности внутрифреймовых структур.

Kozak S.V. Pictorial representation of people's everyday life in the frames "Nature" and "Man" in Thomas Hardy's novel "Tess of the D'Urbervilles".

The present article deals with the analysis of the frame, which presents everyday life of the people in England of the 19th century. The influence of the lexical units of the frames "Nature" and "Man" upon the formation of the frame "Everyday life" in the belles-lettres discourse has been examined. Frame integration properties are investigated and the phenomenon of the primary as well as secondary implicitness within the frame structures has been revealed.